

ESKİ OSMANLICA'DA FİİL MÜŞTAKLARI

Dr. SAADET ÇAĞATAY

Türk Lehçeleri Doçenti

Dil bakımından henüz pek az tetkik edilmiş olan Eski Osmanlı edebiyatı, geniş bir sahada, bir çok manzum ve mensur eserler vererek, muhtelif mevzular üzerinde telif ve tercüme şeklinde inkişaf etmiştir. İlk önce tasavvufî, dinî olmakla beraber, sonra halk edebiyatının canlı tasvirleri (*Kelile Dimne*, *Kırk Vezir* gibi), menkıbeler ve hattâ *İskendernâme* gibi tarihî dikkate değer muazam eserler, bunları takip etmiştir. Bu eserler yalnız edebiyatın değil, aynı zamanda türk dilinin de mühim bir tekâmül devresini tebarüz ettirmektedir. Bizce, bu devir dahi, Uygur Edebiyatı ve Dili tekâmül devresi gibi, türk dilinin yüksek bir inkişaf devresi olarak kabul edilmelidir. Uygur devresi yabancı tesirinden kurtulmak için nasıl zahmetle mücadele etmişse (Buda ıstılahlarında dahi türkçe ıstılah yapmaya teşebbüs edilmesi ve bir çok yerlerde buna muvaffak olunması, tâ o zamanda türkçenin müstakil bir dil, ilim ve irfan dili haline gelmesine, büyük bir gayret sarf edildiğini göstermektedir), eski Osmanlıca da bariz surette bu istikamette arap ve fars dili yanında müstakil bir edebî dil olgunluğuna erişmeğe çalışmıştır. Eski Osmanlıca'nın bu inkişaf devresinin on ikinci asırda¹ başladığı tahmin edilse de, bu asra ait elimizde mevcut bir eser olmadığından, on üçüncü asırdan itibaren² büyük eserlerin (*Battal-nâme*, *Danışmend-nâme* gibi) meydana gelmesiyle, ancak bu asırdan itibaren başladığını mevsukan söyleyebiliriz. On dördüncü asırda artık bir çok büyük şairler (*Mevlânâ*, *Sultan Velet*, *Aşık Paşa*, *Gülşehrî*, *Hoca Mesut Ahmedî*, v.b. gibi) ölmez eserlerini ortaya koyuyorlar³, bununla edebiyata ve dile büyük bir servet bırakıyorlar.

Bu muhteşem edebiyatın dili⁴, elimizde olan bütün eserlere ilk bakışta, bir vahdet içinde tekâmül etmiş, aynı edebî dil olduğu hemen göze çarpmaktadır. Aşağıda vereceğimiz tetkikler bu XIII-XIV-XV. inci

¹ F. Köprülü «Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar» s. 7: «Anadolu türkçesi veya garbi Oğuz türkçesi, daha on ikinci asırdan başlayarak Anadolu'da bu lehçe ile birtakım eserler yazıldığı muhakkak ise de, zamanımıza kadar intikal edenler ancak onüçüncü asırdan başlar».

² Bk. «Yeni Türk» mecmuası, s. 277-281.

³ Bk. «Yeni Türk» 281-292 s.

⁴ bk. F. Köprülü, «Yeni Türk» 292 s. «... XIV -ncü asır, Anadolu türk edebiyatının büyük bir kuvvetle inkişaf ettiği, milli lisanın din ve ilim lisanı olan arapça ile edebiyat dili olan farisiye karşı muvaffakiyetle mücadele eylediği bir

asrın dilinin bütün şekil, kelime hazinesi tabirler v. b. larında olan şayanı hayret vahdetini bir kat daha isbat eder zannediyoruz. F. Köprülü yazdığı küçük ve büyük eserlerin hepsinde XIV. üncü asırda tekâmülünü bulmuş garp türkçesinin, lehçelerden ibaret olmayıp bir edebî ilim dili olduğunu iddia etmektedir⁵. Bilhassa bazı Avrupa âlimlerinin (mes. Gibb, "*A History of the Ottoman Poetry*) eski Osmanlıcanın bir çok lehçe-şivelerden mürekkep olduğunu iddia etmelerini, yalnız F. Köprülü değil, C. Brockelmann ZDMG 73 "Altosmanische Studien,,⁶ de katiyetle reddetmiştir. Bunlarla beraber Thury Josef, "Milli Tetebbu'lar,, mecmuasında⁷W. Radloff, SultanVeled'in

devirdir. XIII-ncü yüzyılda yavaş yavaş başlayan bu cereyan, bu yüzyılda büyük muvaffakiyet kazanmış, türkçe yalnız halk arasında değil, yüksek sınıflar arasında da ilim ve edebiyat dili olmuş, acem edebiyatı örneklerini takliden klâsik bir türk edebiyatının kuvvetli temelleri atılmıştır . . .

Bir çok müellif ve şairler türkçenin henüz kafi derecede işlenmediğini söyledikleri halde, umumî cereyan tesirile, türkçe yazmak veya türkçeye tercüme etmek ihtiyacını duyuyorlar Daha XIII-ncü asırda edebî Anadolu türkçesi aşağı yukarı teessüs etmiş olduğu için XIV-ncü yüzyılda Anadolu muhtelif sahalarında yazılmış eserler arasında lehçe noktasından büyük bir fark göze çarpmıyor».

⁵ Zajaczkowski'nin *Kelile ve Dimne*'yi Aydın lehçesinde yazılmış olan bir eser addetmesine dair F. Köprülü şöyle diyor: «Türk d. ve ed. hakkında araştırmalar» s. 188: . . . Anadolu'nun o asırdaki umumî edebî lehçesile yazılmış olan bu eseri (*K. ve Dimne*) Zajaczkowski'nin Aydın lehçesi le yazılmış addetmesi, Avrupa türkijatçıları arasında eskiden beri sürüp gelen bir hatadır. Uzun zamandan beri yıkmağa çalıştığımız bu yanlış telâkkinin XIV-ncü asır Anadolu türkçesi hakkındaki bu gibi tetkikler çoğaldıkça ortadan kalkacağı ve bu noktai nazarımızın umumiyetle kabul olunacağı muhakkaktır».

Aynı eser 190 s. . "Lisan hususiyetleri itibariyle bu iki eser arasında (K D Kul Mes'ut; ve Ahmet Mes'ut SN. ve Ferh,) bariz hiç bir fark bulunamasa bile, bundan her ilci adamın aynı şahıs olduğuna gene hükmedilemez; olsa olsa bundan, Mes'ut bin Ahmed'in de Kul Mes'ut'la aynı mahalli lehçeyi kullandığı anlaşılır. Esasen bu sırada Anadolu'da müstakil ve umumî bir edebiyat lisanı artık hemen hemen teşekkül etmiş, mahalli hususiyetler çok azalmıştır.»

⁶ «Ahmedî'nin 1390 tarihli *İskender-nûme*'siyle, ondan iki nesil daha eski olan 1330 tarihli *Garib-nâme*'ain dilini karşı karşıya koymamız, bu eserlerin Almanya'da daha kolay bulduklarından değildir; onların tetkikinden sonra alınan neticeye göre, yazılışlarındaki zaman farkına rağmen, esas itibariyle dillerinin aynı olmasından ileri gelmektedir. Eğer Gibb'in muhtemel olan faraziyesi: Aşık'ın dili kendi memleketi olan Karaman şivesine dayanması doğru ise, şunu da kabul etmeliyiz ki, çok seyahat etmiş olan Ahmedî, edebî dilin şerefine yardım etmek için, kendi memleketi olan mahalli Geriman şivesinde yazmaktan vazgeçmiş ve esas itibariyle seleflerine katılmıştır».

⁷ II - inci cilt, «On dördüncü asır sonralarına kadar Türk dili yadigârları» 1903. Macar ilimler akademisi içtimarında okunmuştur. Bu yazı bazı cihetten eskimiş olmasına rağmen, on dördüncü asır eserleri hakkında zamanına göre toplu bir malûmat veren yegâne eserdir. On dördüncü asır eski osmanlı eserlerinin diline gelince, Thury Josef - bizim istidlal ettiğimize göre - bunlarda muhakkak bir dil vahdeti görüyor. Meselâ: 103 s. 4: «bunların *dillerine* gelirse, önümüzde şöyle bir mesele kendini gösterir. On dördüncü asırdaki Anadolu lisanına Selçuk Türkçesi mi demeliyiz, yok-

Rebab-nâme'si neşrinde⁸ ve meslektaş arkadaşlar, meselâ Duda "*Die Sprache der Kırk Vezir Erzählungen*," 12 s.⁹ de, Banguoğlu SN 23-24 s. de, XIV. asrın dilinde tekâmül etmiş bir vahdet görüyorlar. Vakıa her hangi bir kimse bu edebiyatın ancak bir kaç eserini ele alıp ta kısa da olsa tetkike koyulursa, meselâ Aşık Paşa'nın "*Garıb-nâme*,"'sinde yahut Sultan Veled'in şiirlerinde Gülşehrî'nin "*Mantıkuttayr'ında* ve başkalarının hepsinde aynı dili, aynı tarzı ifadeyi ve eserin orijinal bir eser olduğunu görmemesi kabil değildir. Bazı müsteşrikler ve bilhassa Avrupa müsteşriklerinin bazıları, bu geniş edebiyatta taklidî eserler, tercümelemeler görmektedirler. Fakat bunun da pek yanlış bir kanaat olduğu esaslı tetkik edenler tarafından reddedilmiştir¹⁰.

sa Osmanlıca mı, ve bu zamandan kalma eserler arasında hangileri Selçuk, hangileri Osmanlı türkçesi sayılacaktır? . . . şimdiye kadar ancak Rebabnâme'deki 156 beyit ile Baznâme'yi Selçuk türkçesinde saymak adet olmuştur. Aşık Paşa divanı ile *iskender-nâme* nin metnini ise - çünkü yalnız bunları biliyorlardı - Osmanlıca sanıyorlardı. Fakat ben serbestçe iddia edebilirim ki, eğer 156 beyiti ve *Baznâme'yi* sahih ve haklı bir surette Selçuk türkçesi sayarsak, o halde Aşık Paşa divanını da sonra *Tezki-ret-ül Evliya'yi* ve Şeyh-ül-van'ın eserini de öyle saymamız lâzım gelir. Zira, bütün bunların lisanı bir ve aynıdır».

⁸ «*Die Seltchukischen Verse in Rebab-name-h*», 77 s. «ümid ediyorum ki tetkiklerim, bu mısralarda, bize bir muayyen vahdeti olan lehçenin âbidesi bırakılmış olduğunu sarahaten tebarüz ettirmiştir; bu lehçe KB. ve CC. den ayrı bir lehçe gurubuna mensuptu, ve bize XIV. asırda Türk lehçelerinin üç kısma ayrılmaları çoktan vakî olan bir hadise olarak kabul etmemize hak veriyor. Bu şiirin her yerinde görünen gramer şekillerindeki mükemmel tenasüp, benim bu istidlalimi kuvvetlendirerek, bu dilin herhangi bir ananeye uygun karışık yazı dili olmayıp, arap ve fars edebiyatına vakıf olan bir adamın, ana dilinde yazdığı ilk tecrübe eseri olduğunu göstermektedir. Eğer müellif bir zamiri iki türlü şekilde veriyorsa, (*balâr, bunlar* şeklini düşünüyorum) bu iki şeklin de konuşma dilinde mevcut olduğunu kabul etmeliyiz. XIV. asırda Selçuklar kaideye göre yapılan *bu* cemi yanında *anlar'a* uygun analog bir şekil *bunları* kullanmaya başlamışlar ve bu şekil, kaideye göre olan şeklin (yâni *anlar'm*) yerini tutmuştur».

⁹ «Benim tetkik ettiğim bazı metinlerde, şüphesiz tek tük mahallî hususiyetler muhafaza edilmiştir; morfolojide muayyen karışıklığa raslansa dahi, müstensihlerin de ihmalleri düşünülerek, şunu kabul etmeliyiz ki XV. yüzyılda Osmanlı sahasında, artık, bir kitap dili mevcuttu ve bu dil yeni Osmanlıca'nın teşekkülüne doğru, kesin bir tendans gösteriyordu».

¹⁰ Bk. T. D. ve Ed. F. Köprülü, 19 s.: «Garp'te Türk edebiyatı tarihi hususunda-ki tetkiklerin çok ihmal edilmiş olması, müsteşriklerin bu husustaki çok yanlış ve menfî bir fikirlerinden ileri geliyor. Onların çok sathi tetkiklere dayanarak besledikleri kanaata göre, Türk edebiyatı İran edebiyatının sönük bir kopyasından ibarettir. Hammer ve ondan evvel Toderini bu kanaatin yanlışlığını meydana koymak istemişlerdi; lâkin Türk edebiyatını, yaşadıkları zaman itibariyle lâyikiyle tetkike muvaffak olamayan bu müsteşriklerin sathi mütaleaları, edebiyatımız hakkındaki menfî fikirleri değiştiremedi.

... Türk klasisizmi İslâm dairesine mensubiyetten ileri gelen zarurî bazı şekil müşâbehetlerine rağmen, İran klasisizminden tamamıyla farklıdır. Bir misal olarak Fuzuli'nin meşhur Leylâ ve Mecnun hikâyesini zikredeceğim; Avrupa müste-

Meselâ: F. Köprülü "*Süheyl ve Nevbahar*,, belirsiz farisî bir eserden tercüme edilmiş olduğu halde "basit bir tercüme değil, belki tevsian yapılmış bir adoptasyonudur,, (*Yeni Türk* sayı 4;289 s.) diyor. Taeschner *Gülşehrî 'nin* "*Mantıkuttayr*,,mda olan "*Fütüvvetkapitelji* neşrinde (SBAW 1932,s. 5) şöyle diyor: vakıa münderecat itibariyle *Mantıkuttayr Attari* ' nin meşhur eserine tevafuk ediyor gibi gözükmektedir; fakat buna rağmen tam mânada tercümeden bahsedilemez; bilâkis eserin umumî gayesini ve bazı teferruatını bu meşhur örnekten almış, *serbest* bir yeni telifdir,, diyor ¹¹. Bu gibi fikirleri Thury Jozsef dahi "Milli Tetebbu'lar,, mecmuası ikinci cilt 125 s. "14 üncü asır Türk dili yadigârlarında tasdik etmektedir¹².

Eski Osmanlıca üzerindeki çalışmalarımızda, dikkatimizi celbeden bir kaç nokta oldu. İlkönce en çok gözümüze çarpan şey, bu dilin fevkalâde geniş ifade tarzı, bir sürü mürekkep ve bu lehçeye has olan tâbirler, sonra uygurca ile dikkate değer bâzı benzerlikler, kelime hazinesinde uygurca ile muvazi güzel eski kelimeler, eski şekil-

şriklerinin yazdıkları eserlerde bu hikâye İran şairi Nizâmî'nin mâruf eserinden bir tercüme veya iktibas olarak gösteriliyor. Halbuki Arap ve Fars edebiyatlarındaki muhtelif Leylâ ve Mecnun hikayeleriyle Fuzulî'nin eserinin mukayesesi neticesinde sabit olmuştur ki, Fuzulî'nin eseri tamamıyla orijinaldir ve mümasil İran hikâyelerine tertip, tahkiye, bedii tesir itibariyle faik bir Türk şaheseridir.

¹¹ «Filvaki', münderecat bakımından Attarî'nin meşhur eseriyle öldükçe geniş bir şekilde tevafuk ettiği görüldüğü halde, tam manasında bir tercümeden bahsedilemez. Daha ziyade buna, eserin umumî gayesini ve bazı hususiyetlerini meşhur örnekten almış, serbest bir telif olarak bakmalıdır. Fakat bazı yerlerini çıkarttığı ve bazı yerlerine ilâveler yaptığı da görünmektedir. Attarî'de olduğu gibi Gülşehrî'de de esas itibariyle sofiyane konular üzerinde hararetli konuşmalar, *Hudhud'nn* kendisine sorulmuş suallere verdiği cevaplar, sual cevap şeklinde cereyan etmektedir. Eserin, örnek olarak alınmış eserle olan münasebeti, henüz teferruatıyla tetkik edilmemiştir'.

¹² «Eğer İskendernâme'nin bu masalını Acem şairi Nizami'nin İskendernâme'sindeki masal ile ve Firdesî'nin *Şahnâmesi'nde* 1960 mısra tutan büyük İskender tarihi ile mukayese edecek olursak, masal mevaddının hemen hemen üçte ikisi zikrettiğimiz acem şairlerinin eserlerinde bulunacağına, şu kadar var ki Ahmedî de tertip ve sıra ile değil; hatta çok kerre bazı kısımların büsbütün başka, muhalif bir tarz veya muhtelif mânada kullanılmış olduğunu görürüz.

Münderecatın yalnız şu tek mürekkep kısmından, tarih veya masalından bile tamamıyla vazihan anlaşılıyor ki, Ahmedî'nin *İskendernâme'sini* - Hamme'r'in iddia ettiği gibi - zikrettiğimiz iki şairden ne birinin ve ne diğerinin sadece tercüme veya tadili şeklinde kabul edemeyeceğiz ; bunu mürekkep kısımlardan diğer ikisini de arzettiğimiz zaman daha kati bir surette isbat edebiliriz. Ahmedî şüphesiz ki gerek Firdesî'nin *Şahnâmesi'ni*, gerek Nizâmî'nin *İskendernâme'sini* pekâla biliyordu; ve bunlardan eli altında ne bulduysa ve gayesine muvafık ne gördüyse onları kemali memnuniyetle eserine aldı. Fakat - anlaşılıyorki - bunlardan maada daha başka yazılı menbalardan istifade etmiş ve İskender hakkında o zamanki şark kavimleri arasında yaşayan ve kendi muhitinde duymuş olduğu tevatürleri cem eylemiştir. Zira hikâye ettiği vukuatın hiç olmazsa bir kısmını kendisinin uydurmuş olduğu iddiasını müellifimiz şu surette pek âlâ cerh ediyorki, bir çok yerlerde «söylediği şeyleri başkalarından almış olduğunu' zikrediyor.»

ler mevcuttur. Ma'alesef bu yazımızda bunların hepsini geniş surette tetkik ederek ortaya koyamıyoruz, fakat bunlardan aşağıda az çok bahsedeceğiz. Üçüncü olarak da şu büyük eserlerde türkçeye muhabbet, türkçeyi arap ve farisî dili yanında müsavi bir yüksek dil olarak görmek, istemek hissi vardır; Hülâsa bu edebiyatın mübeşşirlerinin, her halde o zamanın yüksek tabakasının dahi, milli hisleri ve gururlarının öteki şatafatlı yabancı (acem ve arap) unsuruna galip gelmesidir. Bu cihetten de yukarıda F. Köprülü v. b. lar'ının fikirlerini toplayıp verdiğimiz gibi, bunların yarattığı eserler, mevzu' îtibarıyla yabancılara uymuş olsa bile, tamamile orijinaldir.

Uygurca'ya muvazi eskilik ve hususi kelimelere gelince, burada bunların bazılarını aynen bir kaç sınıfa ayırarak veriyoruz. Herhalde bu bahsi ileride daha etraflıca tetkik etmek icap eder.

Meselâ, 1 - Fonetliğini değiştirmeden, doğrudan doğruya eski osmanlıcada Uygurca ile muvazi gelen kelime ve gramatikal şekiller.

- 2- Fonetliğini değiştirmiş olanlar.
- 3- Bazı tabirler.

ilâve : Bunların mânalarında bazan küçük değişiklikler vardır.

1 —	<i>Eski Osmanlıca</i>	<i>Uygurca (Eski Türkçe)</i>
YEB. 196 s.	<i>karak göz</i>	aynı şekil
KD.	<i>yagı düşman</i>	” ”
Ferh. 525 b.	<i>utuz-</i> kaybetmek, yutturmak	<i>utuz-</i>
” 615	<i>ıçkın-</i> kaybetmek (manevî)	<i>ıçkın-</i> koparmak, kaybet-
” 512	<i>top</i> büsbütün, hep, çok, pek	aynı
SV. 48	<i>kemiş-</i> atmak, komak, bırakmak	”
” ”	<i>kirtü</i> hakikî	”
Ahmedi, Brock.	<i>tapla-</i> muvafakat et-	”
KD.	<i>kılınç</i> amel	”
»	<i>kor</i>	”
”	<i>yazuk</i> günah	”
”	<i>alp</i> yiğit, bahadır (sıfat: zor, ağır)	”
”	<i>biregü</i> (bir'in kollektiv'i)	”
”	<i>kıgır-</i> çağırmaq, seslenmek	”
”	<i>alkış</i> hamdü sena, v. b.	”
Ferh. YEB.	<i>yavlak</i> fena	”
YEB.	<i>assı</i> fayda	”
2 — Fonetliğini	az çok değiştirmiş olan şekiller:	
KD. 36-3	<i>yıyı</i> koku (yıy)	<i>yıd(ı)</i>
” 11-3	<i>yanga</i> taraf	<i>ymgag</i>
Ferh. 327	<i>umu</i> ümit	<i>umug</i>
bütün metini.	<i>delim</i> çok, bol	<i>telim</i>
KD. 35 s.	<i>dering</i> derin	<i>tering</i>
”	<i>imdi</i> şimdi	<i>amti</i> veya <i>emti</i>

„	<i>yalunguz</i> yalnız	<i>yalanguz</i>
„	<i>yıldıra-</i> parlamak	<i>y(a)ltra-</i>
»	<i>keng</i> geniş	<i>king</i>
Bir çok metin- lerde :	<i>emek</i> zahmet	<i>emgek</i>
„	<i>nite</i> nasıl	<i>neteg</i>
„	<i>kanı</i> hani, hangi	<i>kanu</i>
„	<i>duru</i> saf, temiz su, duru	<i>turuğ</i>
„	<i>ögüş</i> çok	<i>öküş</i>
„	<i>davran-</i> acele et-	<i>tavran-</i>
Ferh.	<i>bitük</i> ¹³ kitap, yazı	<i>bitig</i>
YEB.	<i>saginç</i> düşünce	<i>sakinç</i> meditation
	<i>döl</i> halef, KD. genre, sexe	<i>töl</i>
	<i>diril-</i> toplanmak	<i>tiril-</i>
	<i>dükel</i> hep, hepsi	<i>tükel</i> tamamile, büsbütün
	<i>key</i> eyi (tekit eki)	<i>ked</i> aynı mânada
	<i>ırla-</i> teganni etmek	<i>ırla-</i> „ „
	<i>dakı</i> bazan <i>takı</i> , dahi	<i>takı</i> „ „
	<i>kamu</i> bütün, hep	<i>kamağ</i>

Bu gibi kelimeler arandıkça çok çıkıyor, ve şayanı dikkat ciheti de bir çok yerlerde, tamamile eskiden kullanılmış anlamlarını muhafaza etmeleridir. Hatta bu hal bazı tâbirlerde dahi vardır; mes. Ferh. göngü l t o z i yâni gönlün kökü, uygurcada köngül töz lüg (TTIV) diye bir tâbir vardır. Veya bâzi seyrek şekillerin ancak Eski Osmanlı lehçesinde bulunmasına raslıyoruz; mes. *uzun uzadı* şeklinin tam şemasını Suv. 609-16 da *ürük uzadı* da buluyoruz, (*ürük* çoktan, ezelden mânasındadır).

5- Tabirler:

YEB S. 93 : sohbet sür -	KD. 23-12: kutı dirliği bul-
« bağır tutu; -	« 24-3 : emek tart -
« 134: yürek yağını eritmek	« « kavi sı -
„ 135: ciğer « «	* dirlik kengliği (refah)
« 63: ciğer kanı sızmak	« akıl ve tecrübe döşeği
« « : göngül usanmak	« söz sür• bk.
	Ferh. 950 düğün sür-
	KD 30: kabul kulağı
KD: 30: göngül yufkalığı	Ferh. b. 316: eli dar olmak
» darlığı	« 154: mal irkül-
« << « tut-	« 106: bıçak sına-
« 20: « issiligi	« 326: göngül sı-
« 62 : ayak kutluluğu	« 329: « dağıl-
« 47 : boyun tut-	« 332 : sözü öt-
« 57 : ümid tut-	« 525 : yüz suyunı kayırmak

¹³Eski Osmanlıcada kaideye göre *bita*, veya *biti* olmalıydı; buna benzer çağatayca şekiller eski Osmanlıca'da başka yerlerde de mevcuttur.

«	47 : ot ur-	«	536: ögü dir- (ögüngen dir-)
«	51 : kulak ur-	«	600: ta'ata yüz urmak
«	57 : kalem «	«	625: boyun vermek
-	56: kulağına degür-	o	709: dek dur- ; dek otur-
-	48: günglü bir şeyden götürmek	«	726: kova düz-
-	62: can ısmarlamak (öl-)	«	845: dil uzat-
«	80: göngül kulağı ile dinlemek	«	794: ev düz-
	» : göz görk aydıngı ol-	«	816: kapu yap-
«	26 : başına yel doldur-	«	1008: kulaga koy-
SV	50-58: nefsi biç-	..	962: el ayak ur-
<<	76: eteğin tut-	..	946: belini sı-
«	8 : dile sıg-	..	960: suça bel bağlamak
«	20: yola yüz ver-	«	700: göngül koyısı
-	34: yele ver-	SV.	36: öz göyün-(c an ı yan mak)
«	38: taşra yıttı (it-? yıd-? <ıd-)	»	48 : kirtü dirlik (hakikî hayat)

taşra günderdi; not: itirdi, ileri sürdü, def eyledi.

İlave: Bu gibi tabirler ve ayrı kelimeler arasında bu müelliflerin hepsinde de şark türkçesine has olan nüanslar gözükmektedir, mes.:

SV. 62	: kapu kak- (kapı çal-)	Ferh.	özek üz-
YEB.	dek otur-	«	tang at-
«	örü dur- (bütün metinlerde mevcuttur)	«	başını sal- uykudan dur
«	dangla dur-	«	el yu-
«	yürek yan-		v. b.
«	246 : özünü hakka tapşur-		

Burada ancak birkaç eserden gösterdiğimiz ve derli toplu misâllerle veremediğimiz halde,- bu gibi tâbirlerin aşığı yukarı bütün o devrin eserlerinde *aynı* miyasta mevcut olduğuna kaniyiz. Bunların büyük bir kısmı o zamanda örnek tutulan fars, arap edebiyatının tercümesinden gelen farisi ve arapça tâbirler de olabilirler. Fakat buna rağmen bu gibi tâbirlerin aynı zamanda başka başka müelliflerin de eserlerinde bulunması, bunların artık dil hazinesine girmiş, işlenmiş olduğunu göstermektedir. Tabiatıyla bunlar içinde halk dilinden gelme saf türkçe olanları da mevcuttur; bunların menşe'ini yavaş yavaş bulup çıkarmak dil tarihimiz için lüzumlu bir iştir. İlk önce göze çarpan bu zengin tâbir, ifade tarzı, metinler içine girdikçe eski Osmanlıca'nın tabiiiklerini açarak, onun yeni lehçelerden ayrılan, hoş giden hususiyetlerini göstermektedir. Bunların bir çokları şimdiki Anadolu şivelerinde yaşamakta olsa gerek; nitekim bazıları da yazı dilinde dahi mevcuttur, (mes. kulak vermek, akli toplamak, ögü dir-, yüz tutmak). Bunların bunca kullanılışı da, her halde geniş bir ifade tarzına ihtiyaç ve aynı zamanda bu ihtiyacı doldurabilecek imkân olduğunu, bilhassa bu halk tâbirlerinin, dili birleştirme temayülüne iyi kaynak olduğunu dahi göstermektedir.

Arap harfleri gibi okunması güç imlâ ile yazılmış olan eserlerden, lehçe farklarını ve kelimelerin ahengini tesbit etmek gayet müşkül olduğu için, bu az tetkik edilmiş lehçe ve şivenin hangi fonetik hususiyetlere bağlı olduğunu katiyetle söyleyebilmek güçtür. Bizce bu meselede en sağlam taraf, tâbirlere göre ve şekillere göre hüküm vermektir. Bunlarda da fonetik değişiklikler kelimeyi büsbütün bozabilir; fakat esas hüküm verilen şey şekil ve mâna olduğu için, mukayese ile düzeltmek kabildir. Vakıa bâzı yazmalar harekeli yazılmış olduğundan okumak nisbeten kolaydır. Bu işaretler olmayınca okumak ve mâna vermek güçleşiyor; üstelik bir çok yerlerde müstensihler'in hatası, belli başlı dil tetkikleri için epey engel teşkil etmektedir. O zamanda dahi imlâ meselesinin halledilmemiş olması ve her müstensih¹⁴ ve kâtibin kendi bildiği gibi yazması nazarı dikkate alınırsa, eski lehçelerin tetkiki üzerinde ne kadar zorlukların bulunduğu bir daha aydınlanır.

Hulâsa, Eski Osmanlı metinlerinin tetkikinde karşılaştığımız bu zorluklara rağmen, tâbirlerde, şekillerde ve imlâda da bir muayyen hususiyet mevcut olduğu gibi, bir edebî dile doğru tekâmül olduğu da hiç bir cihetle inkâr edilemez.

Aşağıda bu devrin dilinin tetkiki olmak üzere mastarlar, partisipler ve fiil zarflarını ele alarak, onlarda olan müşterek hususiyetleri vermeğe çalışacağız. Bütün eserlerde mevcut aynı şekilleri daima göstermek vakit ve kâğıt sarfetmekten ibaret olduğundan, bir şekil ve bir esasın 1-2 eserde mevcut olduğunu göstermek, kâfi gelecek kanaatindeyiz. İmlâ zorluğile ortaya çıkan transkripsiyon zorluğunu, bu yazımızda halledebildiğimizi zannetmiyoruz. B. Gölpinarlı'nın¹⁵ YE sinde, F. Köprülü'nün Antoloji'sinde, A. Zajaczkowski'nin KD. sinde, O. Şaik'in *Dede Korkut'unda* v. b. hepsinde kendilerine mahsus ayrı transkripsiyonlarla karşılaştım. Bazı yerlerde bunları kendi okuduğum gibi vererek, onlarınkini de yanına ilâve ettim. Fakat umumiyetle kendim hangi okunuşu daha muvafık bulduysam, öyle bir transkripsiyon yaptım. Çünkü her yerde iki türlü yazı vermek tabîî pek imkânsız bir şeydir. Bu transkripsiyonlarda benim esas olarak tuttuğum nokta, yalnız ahenk kaidesine riayettir; mes. Zajaczkowski cevher fiilini *-dur* şeklinde guttural (kalın), B. Gölpinarlı ve diğer bazı

¹⁴ Bk. F. Köprülü, «İlk mütesavvıflar» 262 s. not 2' «Fars çanın resmi lisan olarak tahakkümü, Karaman beyi Mehmet beyin Konya'yı istilâsına kadar devam ediyor: Bade divan tertip olunup tahrirat ve evamirin cümlesi lisan-ı farisî üzere yazıldığından lisanı türk mahvolmak derecesine gelmişti; binaenaleyh divanda kıraat olunacak evrakın mecmuu lisanı türki üzere olup elsine'i saire ile tekellüm olunması muhkem yasak olundu, o tarihe gelinceye kadar defterler ve sair hisaplar arabî ve farisî lisanında yazıldığından türkçe yazmakta zahmet çekilip *her biri bir türlü imlâ ile defterlerini yazmakta idiler*».

¹⁵ Bu yazı bundan 6-7 yıl önce yazılmış olduğundan, Eski Osmanlıcaya dair son yıllarda çıkmış olan neşriyat ve B. GÖLPINARLI'nın 1943 te yayımladığı «Yunus Emre» divanı bu tetkik sahasına dahil değildir.

müellifler, ince ve kalın kelimelerde de aynı ince *-dür* şeklinde yazmaktadırlar. Arap harfleriyle iki noktalı *y* yazılmış yerlerde bazan *e*, bazı *i* şekline çevrilerek yazılıyor; bu gibi vokalisation karışıklığı, bir çok yerlerde yeni türkçe vokallerine uydurulmuştur.

Eski osmanlıcada mastarlar, partisipler ve fiil zarfları mevzuumuza başlıca yardımcı kaynak C. Brockelmann'ın "*Altosmanische Studien*,,i, Y. Şinkeviç'in *Rabguzi sintaks'ı*, Banguoğlu'nun *Süheyl ve Nevbahar'ı*, Zajaczkowski'nin *Kelile ve Dimne'si* oldu.

Bu bahsi burada az çok uygurca ve şark türkçesiyle mukayese ettik. Mukayeseler, eski Osmanlıca'da uygurcayla şayanı dikkat muvazi noktalar olduğunu göstermektedir. Dilimizin pek mühim bir kısmı olan mastar, partisip ve fiil zarflarını belki burada hakkile tetkik edemedik; fakat biz bu yazı ile başlıca, dilin bu kısmının ne kadar geniş bir sahada işlek, ne kadar elastiki ve mastar, partisip ve fiil zarflarının bir birlerinden büsbütün ayrıldıkları halde, ne kadar bir birlerine yakın olduklarını göstermek istedik. Esas karakter itibarile mastarlar, substantifler, partisipler sıfatlar, gerundifler zarflardır.

Bu üç şeklin, en bariz noktası hem isim hem fiil ola bilmelerindedir. Mastarlarla partisipler belki bir birine daha yakındırlar. Bunların her ikisi de tasrif edilirler, her ikisi de bir isim gibi subjekt ve objekt olabilirler, her ikisi de predikatif kullanılırlar; bazan küçük edatlar olarak zarf da olurlar. Gerundifler, bunlara rağmen, zarf olarak (isimleşmişleri hariç) hiç bir zaman tasrif edilmezler, mülkiyet ekleri alamazlar subjekt ve objekt olamazlar, daima *fiili tayin eden* ve pek elastiki mânalar verebilen *isimlerdir*. Yahut daha kısa bir hülâsası: mastarlar ve partisipler, daha fazla tasrifli isim ve tasrifli fiillerdir; zarflar tasrifsiz, şeklini değiştirmeden kalan verb finitumlardır, -isim oldukları halde daha fazla bir fiil karakterini arzederler.

I - MASTARLAR

•mak

Mastar (infinitif) her fiilin kök ve tabanından, her fiil binasına ve her mürekkep fiilin tabanına *-mak* eki eklemekle yapılır.

Mastarlar isimdirler; her isim gibi tasrif edilirler, mülkiyet zamiri eki alırlar, partisiplere benzer edatlarla kullanılırlar, fakat ekseriyetle, isimler gibi, cemi eki alamazlar¹⁶ ve bütün isimler gibi zamana bağlı

¹⁶ Nadiren mastarlığını kaybetmiş olan *-mak* şekilleri *-lar* cemi eki alarak âdi bir isim gibi kullanılırlar, mes. KD 58-14 aş. : *göngül kapıcı aldamaklarına angusuzda aldana*

aynı sayfa 3 aş.: oşbu ince *aldamaklar ve şirin sözü ile kurtulmak ister*. Bunun gibi uygurcada TIII 68.: *al altag uzanmaklarig taşkarıp*, aynı manada: TT III 122 : *al altag uzanmaklarig öntürüip*.

uzanmak mastar şeklinde bir isimdir, ihmalcilik, gevşeklik mânalarına gelir *-lar* cemi eki almıştır,

değildirler. Fiiller gibi menfi ve meçhul olabilirler, fiiller gibi predikat olabilirler, fakat fiil olarak değil de (Predikatsnomen) yani haber ismi gibi vaziyet alırlar. Zamana bağlı olmadıkları için, fiilin umumî mânâsını tasdik etmiş gibi onu ifade ederler¹⁷.

1 - *-mak* bir oluşu, herhangi bir faaliyeti, kılışı ifade ederek, bir mastar cümlesi olan tali cümlenin predikatı, esas cümlenin subjektı olur. mes.:

KD. 16: *ululuk kazanma k eksik olmaz.*

Bu gibi teşkil basit cümlede diğer fiille predikat yapar:

YEB. 175-8 : *göz görmek diler anı.*

Bu gibi teşkilde akkuzatifli bir isimle mastar, cümlede subjekt olur:

Ferh. 1026: *suyu dökmek yegidi ilkirek,*

Mastar bir mürekkep isim halinde akk. olarak cümlenin objektı olur:

Ferh. 632 : *tama' baş kaldurmağı hiç komaz.*

„ 630 : *şu arif ola ademiler yeği*

ki şeyi lillah ede tama' kesmeği.

KD. 17- 6aş. *kan içmeği elden kosadı.*

Mastar, mürekkep bir fiil müştakı halinde (ger. ve mastar) esas cümlenin ismi olarak gelir. İskendern. Y. 287 S. *ten bezeyip beslemek yeğlik değil.*

2- Nominatif halinde olan mastar iyelik 3. ş. alarak (muzafunileyh almadan) cümlenin ismi olur :

Garibn. Y. 79 : *pes ikinci okumağı soldurur
kim beraber taht lafzın bildürür
pes üçüncü okumağı ol imiş.*

ilâve :

Buna muvazi Uygurca'da da TT I, 81 :

köngülüng köküzüng ökünmeki öküş, köngülüng köküzüng b ü t m e k i a z.

U II, 48-15: yavız yollartın artugrak ozmağı kurtulmağı bolur. İyelik birinci şahısla mürekkep şekilde, mastar tali cümlenin predikatı, esas cümlenin subjektı (ismi) dir. KD. 86-1: *ineği almagımdan öng.*

ilâve II. :

Bunun gibi Uygurca'da da mastar, iyelik birinci şahısla esas cümlede subjekt olur: TT II, 43 *ilenmekim erklenmekim közünte idi uçuz yinik boltı.*

Nominatif ve mürekkep bir isim önünde o ismin sıfatına benzer tayinsiz izafet terkibi yapar, bu terkip akkuzatifle esas cümlenin objektı olur: KDI-10: *telef eylemek elini ataları malına uzattılar.*

Uygurcada cemi halinde olan mastar mülk. z. eki bile alır: mes. UIV 32 - 31 : *bu közünür azunta yme teğınmekleri bar.*

¹⁷ Deny § 1424-31, *-mak* mastarından bahsediyor.

İlâve :

Bunun gibi Uygurca'da da instr. ile TTI, 187 not : *açmak suvsamak e mg ekin alangurmuş.*

•*mak* üçüncü şahıs iyelik zamirinden sonra, tasrif ekleri alabilir, bir mürekkep izafet terkibi halinde cümlelerin subjektivi olur.

KD. 80-11: *çarh dönmeğünüg pi şeşi budur.*

3 - *-mak'ın* tasrifî:

-mak bir isim cümlesinde, genitifle izafet terkibi şeklinde, cümle- nin predikatı ve subjektivi olabilir.

YEB. 59-2 aş. : *söylememek harcı söylemegüng hasıdır söylemegüng harcı göngüllering pasıdır.*

Bu gibi teşkil, izafet terkibi, halinde cümlelerin subjektivi olarak, SV. 48 S.: *ölmegüng mânası budur key bil.*

SV. 82 (Rdl. 74 b): *tatmagung gözi agızdur gövdede.*

Bu gibi mastar cümlesi, tali cümlelerin predikatı, mürekkep isim ve izafet terkibi halinde, esas cümlelerin subjektivi olur.

KD. 5-29 : *yükseklik derecesine ermegüng zahmeti emeği çoktur.*

Bunun yanında tayinsiz izafetle ve mülkiyet zamiri ile yeni osman- hcada *gitmek arzusu*, *çalışmak mecburiyeti* v. b. gibi eski osmalıcada da mes. KD.54-9: *sakınmak yolu bağlanmış.* KD. 84-2 aş. *sevmek dileği* v. b.

İlâve ;

mak'ın genitif şekilleri Uygurca'da da mevcuttur, ve âdi bir isim gibi kullanılmaktadır, mes. TTV 2i: *sakınmak kolalamak - nın g adurt king yürügin*, vecdin derin manasını

TT VB 24: *çın kirtü tözüng kir m ek nin g tözi titir* hakiki imanın esasına girmenin esası denir

ilâve II : Uygurcada *-mak* mücerret bir ismin adı olarak mürekkep sıfat ola biliyor: TTI 69 *Bir m ek a t lüg ırk kelser.*

TTI 87 *sevinme ka tl ı g ırk.*

4- Datifle *-mak* (-mâga) fiilin bir iş için, bir sebep için kılındığını ifade eden, bir nominal'dir *niçin ne sebepten* suallarına cevaptır. Kazan türkçesinde bu şekil yerinde *-arga*, yâni mastar yerinde *-ar*, *-ir*, *-ur*, muzari ve datif eki kullanılır. Eski osm. -ca için misâller:

Ferh. 1002: *şol uht oldı kim gitmeğe yitti hüküm.*

SV. 88 (Rdl. 123 b.): *ulu kiçi geldi beni görmeğe*

nitedur kim gelmedüng sen sormağa.

Bazan bu datifler mastarın yanındaki fiile göre, nominatif gibi (her . hangi bir iş için olmadığı halde), kullanılmaktadır.

KD. 5-32: *yerden omuza agdur maga yaramaz;* KD. 8-15: *üç işe.girmeğe yaramaz.*

KD. 16-5 aş.: *özür dilemeğe meşgul oldu*, bu cümlede *dilemeğe*, (yazı hatası değilse) Instr. mek-le yerinde kullanılmaktadır.

Bazan bir cümle içinde datifli mastarlar hikâye şeklinde bir kaç tane tekrarlanır ve cümlenin nominal'i olur.

KD. 2-12: *eger ol malı artur maga ve saklamaga durişmez-ise.... songı peşimanlık getüre.*

KD. 9-22: *hiç kimse anı beslemeğe ve suvarmaga durişmez.*

ilâve: buna muvazi uygurcada da *-mak* datifle kullanılır, TTII 88: *ilig han ol kamag budunka edgü kılmc k il m ak k a turkaru ötleür.*

bk. Şink. Rabguzi 62 s. *-mak-ga,-mek-ke* eski Osmanlı gibidir.

ilâve II : Mülkiyet zamiri 3 ş. ve datifle yapılan *-makinga* uygurcada dolayısıyla (sebeup) mânasını alır, UIV 20-265: *knü özining kanglan-makinga köngülin yürekin wjir teg kılıp.*

5- *-mak* (iyelik eki ve) akkuzatifle pek seyrek tesadüf edilir, ve alelade bir objekt yerini alır.

İskendern. Y. 11-25: *görmeğini elçinüng kılır taleb.*

KD. 84-14: *zağlar bunung ölmeğin ulu gedük ve çok eksilmekten sağarl- lar. SV. s 48: bu cihan sev m e ki n kemişmekdür ışk odundan hemişe bişmekdür.*

SV. 52 s: *ölmeği ol denizde görmeyesin.*

ilâve: Uygurca'da *-mak* akk.-le: UIV 6 3aş.: *evri sarsıg sav s ö z l e m e k t g yirmek atlg....*

6- *-mak-da* lokatif halinde, fiilin bir şey için hemen faaliyete geçmesini (bir çok yerlerde *mağa* mânasına gelir), bilhassa lokatif *zaman hali* olduğundan, fiilin tam zamanında, dakikasında yapıldığı mânasını ifade eder, mücerret isim olan yerlerde bir oluşu daha çok tekit eder, tali cümlenin subjektive ve objektive rolünü alabilir, esas cümlenin nominali olur. Predikat önünde bazan zarf olarak gelir.

a) Tali c. subjektive olarak: KD. 18-17: *olur ki: assı istemekte durişmek, dahi sınanmış ziyandan saklık edinmek... reva dutmuşlar.*

b) tali c. predikative, esas c. nominali olarak: KD. 7-15: *anung fayidesini ve assılarını mübalağa eylemekde takrir gösteren...*

c) zarf olarak: KD. 7-29: *bakmakda doğru gözüğe.* (yani *bakdığı zaman*). Bunun gibi, zaman zarfı olarak *-meginde* mülkiyet zamiri ve lokatifle: KD. 61-5: *Kelile-yile Dimne söyleşmeğinde oyanmışıdı. yani tam konuşdukları esnada,-* mânasındadır.

7- Ablatifli mastar *-maktan* ekseriyetle mücerret isim olarak kullanılmaktadır, yani mürekkep bir isim (mes. *kazanç eylemek, assı getürmek gibi*) le, *-dan* eki o ismin edatı halinde, onun yaptığı işinin *sebebi*, nerden geldiğini anlatmaktadır, cümlede (ikinci objektive) nominal olsa dahi, bazan zarftır, mes.

a) KD. 2-1: *pes her kim kazanç eylemekden yüz döndüre...*

YEB. 187-4: *yazmakdan usanmazlar yaz-u kışta.*

b) Ablatifli mastar *s o ng ra, ö ng, ö ng din* gibi edatlar alabilir;

KD. 45-25: *çok çekişmekden songra bir bellü güne vd'da kılddar.*

KD. 15-16 *..ürmekden öngdin ol yiğit...*

KD. 30-16: *düşman yol bu ima kdan ve galib olmakdan öng daki tedbirler ululuk hükmince buyura.*

c) *-makdan* aynı fiilin menfi mastarile beraber bir oluşun mukayese sıfatını icabettiriyor;

Dede K. 7-3: *böyle oğul olmakdan olmamak yegdür.*

İlâve : Bu gibi tabir, *-makdan* zarfı yerinde *-ınca, -unca* ve *-masa* şekille de ifade edilmektedir: Dede K. 2-ı : yalan söz bu dünyede *olanca olmasa yeg.*

İlâve II: Ablatifli mastar *-makam* uygurcada da eski osmanlıcaya muvazi gelir : TTV 66 : *bürmekdin yakıldıçt, teğmekdin tartıldıçt... kurtulmakdın bküdeçi, .* (bütün iyi akidelere) hisle yanaşılır, duymakla çıkarılıp alınır, ... kurtulmakla muhkemleşdirilir.

TTI 196: *ed yol tilemekte içangu ol, servet ve baht istemekten içtinap etmeli.*

8- *-mak* ile, birle, *içün* gibi edatlar alır. *-mak ile, -mak* birle fiilin bir alet, bir vasıta ile oluşunu anlatır. KD. 2-6: *az az gitmegile ol sürme dükenir.*

KD. 13- 4 aş.: *anung ussı ve rayı ve edebi endazesin sınamak ve dengemek birle key angladı.*

içün, -çün şekilleri yukarıdaki datifli mastar mânasına yakın mânada kullanılırlar, fakat *içürile* bağlı *-mak* terkinde katıyyet daha te'kit edilir.

KD. 9- 4: *diş arıtmak için.* KD 18- 19: *bu nesneleri bitürmek-çün hile eylemek reva tutmuşlar.*

Mülkiyet zam. 3 ş. ekile *içün*: KD 37-5 aş.: *kavl sınmagı için dahi bir yüz bulmağa yarar.*

9- *-mak-suz, -mak-sız*, yokluk eki *-suz, -sız* alan mastarlar zarflardır ve oldukça çoktur; bunun yerinde *-madın* fiil zarfları da kullanılabilir, fakat *-maksuz* şekilleri menşe' itibariyle sıfatlar olduğundan *-suz* hecesinde (bize göre) daha çok tekit, vurgu mevcuttur, mes.

KD. 30-21: *mal bezirgenliksüz dolanmaz ve ilim okımaksuz hasıl olmaz ve padişahlık siyaset-süz ve öldür m ek süz bakî ve payidar olmaz.*

Bu şekil Instr. *-n* le, tâ bugünkü dile kadar gelmiştir: mes. *gelmek-sizin, olmaksızın, görmeksizin* v. b. eski osmanlıcada olduğu gibi şimdi de arkaik bir şekil olarak yaşamaktadır, bk. Brock. "z. Gram., 206 s.¹⁸)

¹⁸ KD. nin bir çok yerlerinde privatif ekinin mülk. z. 3. ş-la kullanılmasına rastlıyoruz, mes: 17-1 *halâlinung dileg in süz* , 82: *öğüçiler işaret in süz ve akıllar danış g in s a z* , 79-11: *güneşin s üz nur vermez.*

10- Instrumental -N le *-magın* şekli doğrudan doğruya bir mastara -*n* eklemekle husule gelir ve bir zarftır, bu da yukarıdaki *-maksızın* şekline nisbeten daha az olsa bile, son zamanlara kadar devam etmiştir. Duda 102 s. - *magın* şekli eski Osmanlıca için "g-anz gelaeufig,, (pek kullanışlı) dediği halde, getirdiği misaller hepsi aynı kelime, yani *ol*-fiilinin mastarı *olmagın* kelimesinden ibarettir. Deny § 1424: *verilmekin, sevmegin, uyumagın, sarılmagın* gibi kelimeleri içine alan cümleleri veriyor. Brock. "z. Gram., de *sevmegin* şeklini "weil er liebt,, mânasına (sevdiği için), Deny "parce que,, mânasına veriyorlar, instrumental umumiyetle için, ile v.b. mânalara geliyor, fakat *olmagın* şekilleri b a z a n olarak ger. -una müvazidirler, nitekim uygurcada da bu mânada *-makın* şekilleri mevcuttur, mes.: UIV 22-290 *ol kutlug tınlıgı körmekin közü-müzni kutlug kıvılgı kılalım o haşmetli insanı (canı) görerek (görmekle) gözümüzü şereflendirelim.*

Bell ete t e KV. 83: *vezirüng aslı kasablık olmagın gerü aslına çekdi .veya: aşçılık olmagın ol dahi aslına çekdi.*

Mustafa Nihad edeb. tarihi 811- (Cevdet Paşa, Tarihçinin vazifesi): ... *intibah olacak malumat iktisabından ibaret olmagın müverrihin vazifei zimmeti faidei haber verecek...*

U r u ç 27-9 : *iki taraf dan hayli adam öldü, gördüler kim, kâfir leşkeri çoklık olmagın iki leşker bir birile ayırt olmayıp çun gece oldu, iki leşker ayırt olup her biri bir taraftan gidüp kondular.*

Ahmet Refik, " 10. asır hicride İstanbul hayatı,, mtb. Orhaniye, 1333., 57 S.: *istima' olunmagın buyurdum ki...*

11- *-mak gerek* çok kullanılan, mastarın mânasını müsbet bir şekilde tamamlayarak, cevher fiili yerini tutan, predikatıf bir terkiptir, diğer lehçelerde de (bk. Şink. § 93) az çok mevcuttur.

YEB 177-8 *aş. bir şehe kul olmak gerek hergiz ma'zul ola, bir kuş olup uçmak gerek bir kenara geçmek gerek.*
"178-8 *aş. bir suyu soylamak gerek bir aç t oylamak gerek.*

İlâve I: Uygurcada da *-mak gerek* şekli mevcuttur: Chaastuanift 17-23: *tüketi iutmak kergek erti*¹⁹.

ilâve II: *-mek gerek* tali cümle olarak, bir rabıt gibi cümlenin önüne gelir: Env. Aş. : *bilmek gerekdir ki, ilmüng ve amelen zahiri ve batını vardır.*

12- *-mak-dur* bir çok isimlerin ve partisiplerin *-dur* (<turur) yardımcı fiiliyle predikat yaptıkları gibi predikatıf bir şekildir mes.

YEB. 84: *ilim ilim bilmekdür, ilim kendin bilmekdür.*
sen kendünü bilmezşüng ya nice okumakdur.

¹⁹ bk. Suvarna 613-7: *anın ince bilmiş krgkek.* bilmiş, mazı partisipi burada mastar yerindedir.

SV. 48: *kirtü dirlık ecelsüz ölmek dür.*
Tangrı birle hemişe olma kdur.

İlâve : Partisipler gibi *ol-* fiiliyle *-mak ol-* predikatı yapılıdır : Garibn. (Yazma)
birliğe yitmek Hakka ermek olur *padişahın lutfına girmek olur.*

KD. 59-2: *padişahlar yakınlarlung...işi...çekişmek ve birbirine yavuz sanmak olur.* *-mak* bazan *bil-* fiiliyle de deskriptif fiil yapar mes. Aş. Paşa Zade tarihi 7 S. : *ben kâgüt yazmak bilirmiyim ki...* Kazan lehçesinde bu gibi şekiller gerundifle yapılıdır. *yaza bil-, ukıy bil-*.

İlâve II: Kazan lehçesinde *-makçı bul-* (*bol-* : *ol-*) istemek, arzu etmek, hemen bir işi yapmak istemek, mânalarında kullanılmaktadır, mes.
kür-mek-çi bulıp kildi, görmek isteyip geldi, kit-mek-çi bulıp tora hemen gitmek üzere dir, *al-mak-çı bulgan almak istemiş...*

13- *-maklık*, *-lık* mücerret eki bir çok yerlerde mastarı hiç değiştirmeden, halis mastar gibi bıraksa da, bazan *-lık* mastarlarında mâna nüansı husule gelmektedir. Bilhassa fonksionu olan mücerret mâna muhafaza edilmektedir, mes.

Ferh. 878: *hased çıkarur anlamaklık gözün.*

Burada *-lık* eki ile *anlamak* mastarına *düşünce* mânası verilmektedir, *-maklık* da *-mak* ve her isim gibi tasrif edilir, mülkiyet eki alır. mes. 3ş. mlk. z. ile terkip halinde subjekt ve objekt olarak:

KD. 9 aş. I: *bularıng iş bilmekliği olmaya, yü rüme kligi ve muradlar hasd olmaklığı fehm ve basiret ve ray işlerle olur.*

YEB. 238 (SE):

*yokdur anga sormaklık ne isteyüp ermeklük
 ne varmaklık gelmeklük kendi halin bilene.*

Bu misallerde de görüldüğü üzere *-lık* eki tam bir mastar teşkil etmez. O, mastarı genişleterek ve onu mücerret bir isim haline koyarak, herhangi *bir-lık* alan isim gibi mes. (açlık, çalışkanlık v.b. gibi) *-mak'* aslından tecrit etmektedir.

maklık'ın tasrifı: Genitifle izafet halinde subjekt olarak.

KD. 13-25: *gelmekligün* sebebi nite oldu.

Datifle nominal olarak: KD. 13-15: *eger varmakluga iverseng.*
 Akkuzatif ile objekt olarak; Ferh. 16:

*kişi genci Karuna yol bulmadı
 ve ger buldı çıkmaklığın bilmedi.*

Bir isim cümlesinde lokatif ile de predikat olur, KD. 20-5 aş.: *ömrüng çokluğu ve dirligüng, bizim dölümüz artık olmaklığındadır.*

Burada *-maklık'a -ı* mülk. eki, pronom. *-n-* ve lokatif gelmektedir. Bunun gibi ablatif ile de yapılıdır. KD. 27-4: *himmetin ol işüng ongma klıgm dan* (nom.) *kısa tutar.*

14- *-ma* mastarı. Yeni osmanlıcada pek çok kullanılan *-ma* mastarı eski osmanlıcada *ancak* bir kaç kelimede verbal-adjektif halinde mevcuttur ki, mastar olmaktan ziyade bir partisiptir, mes.

Ferh. 374: *ne layık ola degme kişiye mal.*

YEB. 186: oturup *degme* yerde...

Bu *degme* kelimesi (ve şekli) Samoyloviç'e göre, eski Çağatay dili âbidesi sayılan *Muhabbetnâme*'de de mevcuttur. Maalesef *-ma* ile biten şekiller, pek nadir şekiller oldukları için, misal olarak daha fazla gösteremiyoruz. Bak. Banguoğlu *Süheyl-ü Nevbahar* § 175 -de *sür-me*, *kıyma göz*, *burma tonlu* misallerini veriyor.

15- *-ş* mastarı. Şimdi yeni osmanlıcada fevkalâde çok olan *-ş* mastarı dahi, *-ma* gibi pek ender bir şekildir. Bunlar ekseriya verbal-nomen'dırlar, ve ancak XV-ci asırdan itibaren mastar olarak kullanılmaya başlıyorlar, mes.

KD. 32: *dostlar bakışla düşmanlar bakışı arasında tefavüt yavlak bellü olur.*

YEB. 115-8: *gözlerinüng b a k ı ş ı...*

„ 124-11: *dünya ahret demegil, bilişü yad (yat) demegil.*

Dede K. XLIX-4: *gelişimiz bizim Oguz elinden*

alıp sattığımız dünya malından

Dede K. 6-3 aş.: *kalın Oguzung üstüne yürüyüş etdi.*